

Neo-liberalizmle veda edilen eşitlik ve dayanışma, garibanlaşan sosyal!...

Fransız devriminden buyana kabul gören üç değer veya ideal var; *özgürlük, eşitlik, dayanışma...* Ortaya çıkışları insanın hak sahibi olarak görülüp değer kazandığı aydınlanma dönemi ve liberal düşünceyle ilişkili olduğu gibi, üç değer de insanın sosyal bir varlık oluşuyla, birlikte yaşam ihtiyacıyla ilgili olduğuna kuşku yok. Bu değerler ortak yaşamın kurulabilmesi ve sürdürülebilmesi açısından gerekli görülen “*siyasal ilkeler*” olarak kabul edilirken, bir yandan insan hak ve özgürlükleri gibi uluslararası sözleşmelere, öte yandan ulusal düzeyde yasal ve kurumsal düzenlemelere kaynaklık etmekte.

Özgürlük, eşitlik ve dayanışma konusundaki anlayış ve uygulamaların, bir yandan ülkelere, ülkelerin tarihsel-toplumsal gelişmesine, öte yandan siyasal partilerin siyasal yelpazede nerede durduklarına göre farklılaştığı açık. Kısacası her üç değer açısından farklı yaklaşımlar söz konusu; yine de, her birinin diğeriyle ilişkisi var, biri olmadan ötekini düşünmek zor; ancak aralarındaki ilişkinin gerilimli yanları olduğuna da kuşku yok. Örneğin özgürlük, eşitlik ve dayanışmanın birbirini var eden yanları kadar, tehdit edici, sınırlayıcı yanları da var. Bu nedenle, siyasal düşünceler ve siyasal sistemler açısından farklı ilke veya değerler arasında nerede ve nasıl bir denge kurulacağı ile ilgili bir sorun söz konusu. Eşitlik ve dayanışma açısından dengenin sağlanmasında en önemli rolü devlet anlayışlarının “sosyal devlet” yönünde dönüşümünün oynadığı açık; farklı sosyal devlet anlayışına ya da modeline göre gerçekleşme boyutları değişmekte.

Bu üç değer arasında en tartışma yaratanın hem bir ilke hem bir değer olarak “eşitlik” olduğunu söylemek mümkün. Kaba bir tanımla özgürlük için, “insanın kendi iradesi ve seçimleri doğrultusunda yaşayabilmesi” gibi bir tanım getirilebilir. Eşitlik ise, ilişkiler içinde düşünülmesi gereken karmaşık bir kavram. Örneğin hemen her düşünce açısından “her insanın eşit değerinde olduğu, herkese eşit davranılması gerektiği” gibi genel bir ilke kabul edilmiş olsa da, eşit davranmadan söz edilebilmesi için “hangi konuda eşitlik” gibi bir sorunun sorulmasına ihtiyaç var. O nedenle eşitlikle ilgili olarak, “*eşitlik, iki (veya ikiden çok) kişi veya gurup ile bir nitelik (veya birçok nitelik) arasında ortaya çıkan üç taraflı bir ilişkidir*” gibi bir tanımlamayı (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2007) başlangıç noktası olarak almak ve eşitlikten söz edildiğinde, “kimler arasında ve hangi konuda eşitlik” gibi sorular sormak gerekmektedir. Üçüncü değer veya ilke olan “dayanışma” özgürlük ve eşitlikten farklı; sözlük anlamıyla, “bir topluluk üyeleri arasında birliktelik ve karşılıklı sorumluluk konularında paylaşılan bilinç” olarak tanımlanabilir. Bir bilinç hali olarak da, eşitlik ve özgürlük gibi insan hakları arasına katılmış ve demokrasi için vazgeçilmez olarak kabul edilmiş bir hak değil (Krsyzstof Kedziora, 2010; 66). Ancak dayanışma olmadan birlikte yaşamın, toplumsal varlık kazanmanın mümkün olmayacağı da açık.

Liberal Düşüncede Özgürlük, Eşitlik ve Dayanışma...

Liberal düşünce, birey merkezli ve özgürlük temelli bir düşünce sistemi; özgürlük anlayışı da, özetle, bireyin “irade özgürlüğü” olarak ve “bir şeyden özgür olma” anlamında negatif nitelikte. (Berktaş, 2008; Mustafa Erdoğan 2005). Eşitlik konusunda bakışı, öncelikle “yasalar önünde eşitlik” yönünde; ancak zaman içinde, eğitim, sağlık, güvence, iş, gelir gibi temel konularda sağlanacak fırsat eşitliği, iyi bir yaşam (decent life) için olduğu kadar iyi yaşamlar arasında seçim yapabilmek açısından da gerekli olduğundan “fırsat eşitliği” noktasına gelindiği görülmekte. Kısacası “eşit fırsatlar”, ekonomik gelişme gibi demokratik süreçlerin işlemesi açısından da önemli bulunmaktadır (Gutman ve Thompson, 2002; 162-164). Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyük olduğu toplumlarda, demokratik ilke ve kurumların varlık kazanması, ya da sağlıklı bir siyasal işleyin sağlanmasının pek mümkün olmadığı da ortada.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal liberalizmin fırsat eşitliği doğrultusunda bir değişim geçirdiği ve bu değişimin liberal demokrasilerde sosyo-ekonomik hakların ve sosyal devletin varlık kazanması açısından önemli olduğu biliniyor. O döneme kadar emek ve sermaye arasında çatışmaların hız kazandığı toplumlarda, bu değişimle birlikte 1945 sonrasında, “kapitalist ekonomi, siyasal demokrasi ve sosyal devlet” olarak üç ayaklı bir uzlaşmaya ulaşıldığı da söylenebilir (Meryem Koray, 2005). Böylece, tüm liberal demokrasilerde sosyal devlet anlayışı varlık kazanmış ve sosyal devlet –farklı modellere göre değişen ölçülerde de olsa- eşitlikle dayanışmanın hayata geçmesi açısından önemli bir rol üstlenmiştir.

Neo-liberalizmin egemenliğinde veda edilen eşitlik ve dayanışma

“80 sonrasında ise, kapitalizmin küreselleşmesi tüm ülkelerde neo-liberal politikalara geçişi zorladığından değişen ekonomi politikalarına bağlı olarak sosyal devlet gerilerken, eşitlik ve dayanışma ilkelerinin de gözden düştüğü bir döneme girilmiştir. Kuşkusuz bu dönemin özellikleri ve boyutları çok yönlü; konumuz açısından kısa bir hatırlatma yapmak gerekirse, bu dönem sonrasında hem küresel hem ulusal düzeyde eşitsizliklerin arttığı, sosyal hizmetlerin piyasaya aktarıldığı, sosyal devletin gerilediği bir döneme girildiği söylenebilir. Eğitim, sağlık, çalışma, sosyal güvenlik, barınma gibi sosyo-ekonomik hakları var eden sosyal politika ve sosyal hizmetler geriler, hatta piyasaya geçerken eşitlik ve dayanışma ilkelerine neden veda edildiği de anlaşılabilir!... Bu dönemde artık ulus devletler küresel piyasa ve küresel rekabete uyum sağlamak adına sermayeye olan desteklerini arttırmak durumundadırlar; bunun için de vergilerden ücretlere, kamu harcamalarından kamu hizmetlerine kadar birçok alanda küresel rekabeti gerekleri yapılmaktadır.

Yapısal reform” adı altında uygulanan neo-liberal dönüşümden hiç bir ulus devletin kaçamadığı görülse de, bu dönemin etkilerinin en çok liberal sosyal devlet ve gelişmekte olan ekonomilerde ortaya çıktığına da kuşku yok. Bu ülkelerde sosyal hizmetlerin piyasaya ya da aileye devri yaşanırken, artan sorunlar ve büyüyen eşitsizlik nedeniyle küresel piyasa ve rekabet karşısında aciz kalan ulus devlet ve liberal demokrasiyle ilgili hayal kırıklıklarının büyüdüğü de ortada. Birçok ülkede karşılaşılan protesto ve eylemler bunun göstergeleri.

Neo-liberal dönüşüm ve sonuçları

Bu dönüşüm üç ekseninde incelenebilir: Vergi politikaları; piyasalaşan kamu hizmetleri; gerileyen sosyal devlet

Vergi Politikaları

Sosyal devletin önem kazandığı dönemde -ülkeler göre değişiyor olsa da- göreceli olarak daha adil vergi politikaları benimsenirken, piyasayı kısıtladığı ve devletin müdahale alanını genişlettiği için vergilere genelde olumlu bakmayan liberal anlayışın, neo-liberal dönüşümle birlikte bunlardan kurtulmanın yollarını da açmış durumda.

Örneğin 80 sonrasında, tüm ülkelerde kazançtan alınan vergiler azalırken, tüketimden alınan (dolaylı) vergiler artmakta. OECD ülkelerinde 2010 sonrasında mal ve hizmet vergilerinin payı yüzde 33'lere çıkarken, kurumlar vergisinin payı da yüzde 8'lere düşmekte. Zucman'a göre, 1985 ile 2018 arasında ortalama şirket vergileri küresel düzeyde yarı yarıya azalmış, yüzde 48'den yüzde 24'e doğru gerilemiştir (Gabriel Zucman, 2018).

Kazançtan daha az vergi almak da yetmediğinden günümüz dünyasının vergi cennetlerinin büyüdüğü bir dünya haline geldiği ortada.. Örneğin BM'in yaptığı bir çalışmaya göre küresel gayri safi hasılanın yüzde 10'u offshore hesaplarda tutulmakta (UN, 2019). IMF araştırmaları ise, 2015 yılında 600 milyar dolar düzeyinde bir vergi kaybı yaşandığını ortaya koyarken, bunun 400 milyar dolarının OECD ülkelere ait olduğunu, gelişmekte olan ülkelerin vergi kaybının ise her yıl 100 milyar doları bulduğu yolunda tahmin etmekte. Yalnız ABD'in çok uluslu şirketleri nedeniyle küresel düzeyde her yıl 130 milyar dolar civarında bir kayıp yaşandığı da tahminler arasında. Örneğin 2016 yılında ABD çokuluslu şirketlerinin ülke dışında 435 milyar dolar kar sağladıkları, bunun yarısının da vergi cenneti beş ülkeye gittiği belirtilmekte (Zucman, 2018).

Ülkemiz açısından da durum bu yönde. Örneğin 2018 bütçesine dair yapılan açıklamalar, toplam vergi gelirinin 738 milyar TL dolayında (GSMH içinde % 17) olduğunu gösteriyor (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018): Bu gelirin hangi kalemlerden oluştuğuna bakarsak, tablo kabaca şöyle: Toplam verginin yarısı içerdeki satışlardan ve ithalden alınan katma değer vergisinden (KDV) gelmekte... Buna, sigara, alkollü içecek, motorlu taşıt, petrol ve doğalgaz ürünlerinin satışından alınan özel tüketim vergisini de eklersek, toplam verginin üçte ikisinin tüketimden gelen vergi olduğu ortaya çıkmakta.

Kazançlardan alınan (doğrudan) vergiye gelirsek, gelir vergisinin %22, kurumlar vergisinin payı % 12 dolayında... Ancak 139 milyar dolayındaki gelir vergisinin 129 milyar ücretlilerin kaynağında kesilen vergilerinden oluşmakta ki, bu da başka bir gelir adaletsizliğini göstermekte.

Oysa vergi deyince, devletin gücü kadar, bu gelirin siyasal demokrasi, sosyal devlet, sosyal eşitlik ve dayanışmayla ilgisi var. Yeterince ve adil bir vergi

toplayamayan bir ülkede, fırsat eşitliğini sağlamak için kamu hizmetlerini yerine getiremeyeceğine kuşku yok. Birçok ülkede sosyal politikanın gerileyip, devletin “yoksulluğu yönetmekten” öteye gidemeyişi de bunun sonucu... Ne var ki, artan eşitsizlikler ve yok olan dayanışmayla toplumsal adalet duygusunun zedelendiği bir toplumda demokrasiye olan inancın gerilemesi, toplumsal kaosların çıkması da kaçınılmaz.

Piyasalaşan Kamu Hizmetleri

Sosyal devletin kendini var ettiği en önemli alanlar, eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlarla ilgili; bu alanlarda asgari düzeyde de olsa fırsat eşitliği ve güvence sağlanması hedeflenmekte.. Kuşkusuz bu haklara ilişkin kamu hizmetleri, sosyal devlet modellerine göre her ülkede farklılaşan ölçülerde hayata geçirilebilmekte; liberal sosyal devlet de bu alanlarda devletin katkısı asgariye inerken, sosyal demokrat modelde sosyal eşitlik hedefine uygun daha cömert uygulamalar var olabilmektedir.

80 sorasında ise neo-liberal politikalar gereği, yapısal reformlar adı altında hemen her ülkede kamu harcamalarının azaltılmasını istenirken, kamu sektörünün daraltılıp piyasaya daha geniş yer açılması yönünde eğilimler de güçlenmektedir. Bunun sonucunda, birçok ülkede eğitim ve sağlık karlı sektörler olarak piyasaya katılmış, sosyal güvenlik konusunda bireysel emeklilik planları teşvik edilmeye başlanmıştır.

Türkiye’den örnek verirsek, sosyal güvenlik açısından artık birçok hizmet piyasadan alındığı gibi, bireysel emeklilik de zorunlu hale getirilmiş ve devletin maddi katkısı sağlanarak sektörün büyümesi teşvik edilmiştir. Kamudaki eğitimin koşulları her geçen gün daha kötüleşirken, devlet, okul öncesinden üniversiteye kadar özel eğitime katkı sağlamaktadır. Bugün, bir ucunda piyasa, öteki ucunda dini vakıf ve derneklerin olduğu ve fırsat eşitsizliğini daha da büyüten bir eğitim sistemiyle karşı karşıya olduğumuz ortada.. Benzer durum sağlık hizmetleri için de geçerli; var olan sağlık kuruluşları çökerken, her yerde devlet garantili şehir hastaneleri inşa edilmekte. ¹

Gerileyen sosyal devlet

Sosyal devlet jenerik bir kavram; içinde en azından “liberal, muhafazakar, sosyal demokrat ve gelenekle karışmış liberal model” diyebileceğimiz dört ana model var. Ortaya çıkışı 1945 sonrasının toplumsal-tarihsel-ekonomik koşullarına bağlanabileceği gibi hukuki zeminini de sosyo-ekonomik haklara bağlamak mümkün; sosyal devletten beklenen de, temelde sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına çıkarmak (decomodification), kamu hizmeti olarak var etmek; bunu yapabildiği ölçüde de liberal modelden sosyal demokrat modele doğru evrilmekte.

¹ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. *AKP Döneminde Sosyal Politika*, 2015, der. M. Koray ve A. Çelik, İletişim yayınları, İstanbul

Bu nedenle sosyo-ekonomik hakların, *bir yandan “özgürlükle eşitliğin” buluşmasını sağlayan haklar olduğu, öte yandan devletin pozitif müdahaleleri ve vergi gelirinin kullanılmasıyla gerçekleştirmeleri mümkün olduğundan, eşitlik gibi “dayanışmayla” da doğrudan ilgili buldukları söylenebilir (M. Koray, 2015; 15).* Bu hakların gerçekleşmesi ciddi bir kaynak yaratılması ve kullanılmasını gerektirmekte; dolayısıyla, sosyo-ekonomik hakların piyasa dışına çıkarılması ve kamu hizmeti olarak sağlanması ölçüsünde sosyal devletin dayanışmacı karakteri gelişmekte, haklar metalaştığı ölçüde de liberal anlayış öne geçmektedir. Kısacası, yalnız sosyal eşitlik değil sosyal dayanışma da azalmaktadır.

Neo-liberal politikalar sonucunda ise, her modelin kendi içinde bir gerileme yaşadığı görülmekte. Bir yanda vergi adaletsizliği, öte yanda kamu hizmetlerinin piyasalaşması sonucunda Cerny'nin işaret ettiği gibi, -devletin ve ulusal egemenliğin gücü azalmasa da- ekonomik işleyişin yarattığı yan ödemeleri (side-payments) karşılama gücü aşınan bir devlet söz konusu (Philipp G. Cerny, 1999; 12-18): Sosyal devlet aşınırken, ulus devlet, hem küresel piyasaya ve rekabete uyum hem de yabancı sermaye çekme çabalarıyla sermaye ve küresel piyasaya “destekçi devlet” (promoter state) konumuna gelmektedir.

Sosyal politikaları gerileyen devlette sosyo-ekonomik haklar büyük ölçüde piyasaya geçmekte, devlet gerek maddi kaynakları gerek amaçları açısından sosyal eşitlik ve sosyal adalet sağlayıcı rolünden uzaklaşmakta; dolayısıyla eşitlik ve dayanışma ilkeleri de önemli ölçüde gözden çıkarılmaktadır.

Bu değişimin hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde yarattığı isyanlar da ortada. Kimi artan işsizliği kimi çalışma koşullarındaki güvencesizliği, kimi emekli haklarının ellerinden alınışını, kimi tüketim vergilerindeki artışı, kim yoz hükümetleri, kimi tarımdaki desteklerden vazgeçilmesini protesto etmekte. Nedenler farklı olabilir, ancak hepsinin gelip dayandığı nokta, neo-liberal politikalar ve bu politikalar karşısında toplumsal ihtiyaç ve sorunlara sırt çeviren hükümetler!... Devletin sosyal niteliğinin gerilemesi en başta siyasal demokrasi olmak üzere sistemlere ve kurumlara güvenin azalmasını beraberinde getirirken, kitleler için sokaklarda hak aramaktan başka yok kalmamakta.

Sonuç olarak, huzursuz ve gelecekte umutsuz kitlelerin arttığı bir dünyada yaşamaktayız. Bunlara nasıl yanıt verileceğini bilmiyoruz; ancak küreselleşmeyi savunan Dünya Bankası, IMF, OECD gibi uluslararası kuruluşlarda bile artan eşitsizliğin sistemin meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini tehdit ettiği yönünde tartışmalar artarken, kapitalizmin geleceği açısından vergi politikalarında şirket vergilerinin arttırılması, servetten vergi alınması, küresel vergiler getirilmesi gibi değişikliklerle, sosyal devletin güçlendirilmesi yönünde önerilerin gündeme geldiğini de görüyoruz (Piketty, 2014). Artan sefalet ve eşitsizliklerle toplumsal çözümlerin önlenmesi için, neo-liberal politikalardan vazgeçilmesinden başka bir yol görünmemektedir diyebiliriz.

Dipnotlar:

Berktaş, Fatmagül (2008), "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (der) H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul; 49-114.

Cerny, Philipp G. (1999), "Globalization and the Erosion of Democracy", *European Journal of Political Research*, 36; 1-26.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018,
<http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/erisim>, 15 Ocak 2020

Erdoğan, Mustafa (2005), "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul;13-40.

Gabriel Zucman (2018), "Taxing multinational corporations in the 21st century", Econfip Research paper, <https://econfip.org>

Gutman,A. ve Thompson, D. (2002), "Deliberative Democracy Beyond Process", *The Journal of Political Philosophy*, 10(2);153-174.

Kedziora, Krsyzstof (2010), "The Post-enlightenment Notions of Liberty, Equality and Fraternity", *Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik, 1. Uluslararası Felsefe Kongresi-Bildiriler*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, <http://philosphy.uludag.edu.tr/>; 59-66; erişim;19.10.2017.

Koray, Meryem (2015), "AKP Dönemi: Neo-liberalizm, Neo-muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika", *Himmat-Fıtrat-Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika*, (Der) M. Koray; A. Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koray, M. (2005), *Avrupa Toplum Modeli*, İmge Yayınları, Ankara

Cerny, Philipp G. (1999), "Globalization and the Erosion of Democracy", *European Journal of Political Research*, 36; 1-26.

UN, (2019), *International Cooperation to Combat Illicit Flows and Strengthen Good Practices on Asset Returns*, <https://www.un.org>.